

Alfons X, Jaume I, Múrcia i el món aragonès

[Alfonso X, James I, Murcia and the aragonese world]

ERNEST BELENGUER CEBRIÀ

Universitat de Barcelona / IEC

ernestbelenguer@hotmail.com

RESUM: Aquest article vol presentar dos temes importants en el regnat de Jaume I que en els fons queden vinculats. En primer lloc, la relació sempre difícil entre els aragonesos d'aquella època i gran part de la bibliografia actual respecte al rei. Per això el treball comença en els primers anys del Conqueridor i acaba en els darrers quan aquest conquereix Múrcia, que pertanyia a Castella, després de la revolta islàmica contra Alfons X el Savi. En segon lloc, tot i que la qüestió és ben coneguda, es parla dels vincles, en general més complicats que no favorables entre el sogre i el gendre que són Jaume I i Alfons X. Uns vincles que es veuen en dos moments de temps diferents. Abans de tot fou la petició que fa Alfons per tenir Xàtiva com a dot de la seva esposa Violant d'Aragó, negada per Jaume. Molts anys després la recuperació de Múrcia pel Conqueridor que aconsegueix al final l'afabilitat de Jaume I i Alfons X, malgrat la conflictivitat persistent aquí també dels aragonesos.

PARAULES CLAU: Jaume I, Alfons X, aragonesos, catalans, furs, Xàtiva, Múrcia

ABSTRACT: This article presents two important and interrelated topics during the reign of James I. Firstly the always difficult relationship between the Aragonese of that period and much of the current bibliography on the king. This is why the work begins in the early years of the monarch called the Conqueror and ends in the later years when he conquered Murcia, which, until then, belonged to Castile, after the Islamic revolt against Alfonso X the Wise. Secondly, although the question is well known, we speak of the generally more complicated than favourable links between the father-in-law and the son-in-law, which are Jaume I and Alfonso X. These links can be observed at two different points in time. First of all, it was the request made by Alfonso X to have Xativa as a dowry for his wife Violante of Aragon, which was denied by James I. Many years later, the recovery of Murcia by the Conqueror finally won the affability of James I and Alfonso X, despite the persistent conflict, here too with the Aragonese.

KEYWORDS: James I, Alfonso X, aragoneses, catalonians, fueros, Xativa, Murcia.

Recepció: 22/11/2022. Acceptació: 10/12/2022. Publicació: 10/06/2023

«Nadie, cuando don Jaime suscitó el problema de la separación, pensaba en tales divisiones; aragoneses y catalanes convivían y fraternizaban...; vino don Jaime y creó Cataluña y Aragón y Valencia y sobrevino la catástrofe; [...] Como rey le caracteriza la carencia de todo ideal, la ruina de todos los ideales, y como hombre la vanidad, la persuasión de su propio valer, consecuencia de su incultura y de su falta de idealismo».¹ José María Lacarra, un navarrès que com a medievalista fou catedràtic d'Història a la Universitat de Saragossa, va escriure algunes visions d'historiadors del seu passat sobre Jaume I. En aquest cas va citar les ratlles de Giménez Soler, que s'han assenyalat, fent veure com un historiador no pot narrar els fets que descriu com si visquessin en el seu temps d'acord amb els seus sentiments personals (Lacarra 1977: 20). Això jo ho qualificaria de subjectivitat absoluta i es crea, òbviament, una polèmica amb altres perspectives de diversos autors. La citació és de 1920, però quasi cent anys després la qüestió tornà a autors aragonesos com per exemple María Luz Rodrigo Estevan quan comença el seu treball argumentant que l'època de Jaume I ha estat una font constant de discussions entre historiadors (Rodrigo Estevan 2009a: 7-38). Ella diu que vol superar-ho no creient-se tota la sèrie de bondats que el rei té segons el mateix *Llibre dels feits* i que gran part de les cròniques i la historiografia posterior van acceptar.² Ella vol superar aquestes qüestions, però no s'adona que, quan assenyalava com a marc referencial del seu treball el mateix

1 Giménez Soler, A., «La frontera catalano-aragonesa», a *II Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, Osca, 1922, pp. 526-527. Aquest autor també va dir que el rei no sabia escriure —«en los centenares de páginas que quedan de su tiempo no hay una firma autógrafa suya»—, ni gairebé llegir, p. 526.

2 Unes ratlles que en aquest sentit va escriure María Luz Rodrigo: «El texto [...] presenta una marcada intencionalidad en la selección y visión de los acontecimientos —como es habitual en las fuentes crónicas— con el propósito de definir la imagen política que el propio Jaime I, instruido como rey guerrero y rey cristiano, quiso legar de sí mismo: un rey que se mueve entre la historia y el mito desde el momento mismo de su concepción, que es buen señor de sus vasallos, que busca consejo y consenso entre ellos y muestra su astucia y autoridad frente a sus mañas y traiciones, que es consciente de la importancia del linaje, que es justiciero a la par que misericordioso, que emprende empresas militares expansionistas imbuidas del espíritu cruzado y, por supuesto, que actúa amparado y protegido por la divinidad en todas y cada una de sus acciones», pp. 8-9.

Llibre dels feits al qual seguirà en la versió castellana (Butiñá Jiménez: 2003), cau exactament en la mateixa subjectivitat, però ara contra el rei. Sembla que durant anys no hi ha hagut canvis entre Giménez Soler i María Luz Rodrigo, aquesta no tan extemporània, però sí bastant crítica amb el rei Conqueridor. Afirmar que Jaume I diu el que li va bé i silencia els errors que va fer i aquí una part de raó té, però no vol veure que ni en el segle XIII ni ara quan escriuen els polítics no diuen tota la veritat o en tot cas només allò que els convé.

És més, a vegades María Luz Rodrigo comet veritables equívocs. Aquesta autora sintetitza tots els problemes aragonesos en el rei, que no té més de disset anys quan per exemple és segrestat a la torrassa de la Zuda de Saragossa. Però després de descriure alguns d'aquests conflictes el seu treball diu: «En compensación de estos sinsabores, Aragón parece ser el único territorio que a fines de 1230, tras la primera campaña balear, festeja el regreso exitoso de su monarca». Per si això no fos prou, Rodrigo en la seva nota a peu de pàgina escriu: «así lo resalta el propio Jaime I en su crónica §107». «Y hay que decir que si alguien puede recibir bien a su señor, con procesiones, con jubilo y con regocijo, así lo hacían ellos por donde pasábamos. Y agradecían a Dios todo el bien que Dios nos había dado» (Rodrigo Estevan 2009a:11, nota 10). L'autora en aquesta nota citada esmenta una mica més de dues ratlles del *Libro de los hechos* de Butiñá Jiménez. Però no menciona la major part d'aquest paràgraf, singularitzant per als aragonesos tot allò que és plural per a tots els homes. Solament cal veure l'original d'aquest paràgraf 107 per adonar-nos d'una falsa polèmica creada per ella.

Diu el paràgraf 107 en el seu original, posant personalment punts suspensius en l'accident de galeres que pel fort vent de llebeig —vent del sud-oest— va haver-hi.

E quan venc que fou el dia clar, recollim-nos en les galees e entram-nos-en regatant al port qui es platja de Tarragona, e les gents de la vila acolliren-nos alegrement, hòmens e fembres e ab senyeres [...] E, quan haguem estat en Tarragona, anam-nos-en Montblanc, e a Lleida e en Aragó, e, si neguns hòmens del món podien bée acollir llur senyor ab professons e

ab alegria e ab gran plaer, per tot lloc on passàvem ells ho faïen a nós e graïen a Déu tot lo bé que Déu nos havia fet.³

Pot veure's que Tarragona sola ja celebra l'arribada del monarca i després com la descripció posterior parla dels diversos territoris per on passà el rei. Cal preguntar-se: Butiñá Jiménez no va traduir les ratlles anteriors de les que cita Rodrigo Estevan?

No obstant totes les interpretacions manipulades de María Luz Rodrigo, aquesta a la seva idea festiva d'Aragó al rei Jaume cercà un nou suport en el millor cronista de la Corona d'Aragó de tots els temps: Jerónimo Zurita. Perquè és cert que Zurita va dir que «reciben en Aragón al rey con grande fiesta» (Zurita 1976, I: 463). Però també ho és que abans i en aquell capítol de Zurita, el cronista descriu que la galera de Jaume I arribà a La Porraza, que estava al costat de Tarragona. En els dos epígrafs que li segueixen Zurita parla de la mort d'Alfons IX rei de Lleó; que aquest no volia que el succeís el seu fill Ferran sinó les seves filles, a una de les quals, Sança, Alfons IX li l'havia proposada com a dona a Jaume I. Per a Zurita, aquestes qüestions i les seves derivades a Castella i Lleó que es poden veure en el llibre i capítol assenyalats, són més importants que les festes. Tanmateix, Zurita coneix que les galeres de Tarragona van córrer un perill de tempestes; que el monarca anà a Poblet «a donde estuvo la fiesta y octavas de Todos Santos» (Zurita 1976, I: 463). Només al final d'aquest capítol Zurita narra que de Poblet el rei anà a Montblanc i Lleida i després entrà en Aragó. Però, María Luz Rodrigo s'ha llegit tot aquest capítol de Zurita?

Malgrat tot, els dos treballs de María Luz Rodrigo del 2009, tant aquest com el dels testaments diuen també coses importants: l'actitud revoltosa o els errors de Jaume I en les seves disposicions testamentàries (Rodrigo Estevan 2009b: 61-90) que pogueren fins i tot trossejar els territoris de la naixent Coro-

3 Aquest paràgraf 107 en el seu original pot veure's en Ferran Soldevila, *Les quatre grans cròniques*. Barcelona, Selecta, 1971 (1a ed. i 1983 2a ed.) p. 56, § 107. També, més recentment, el mateix treball de Soldevila en una revisió filològica de Jordi Bruguera i històrica de M. Teresa Ferrer i Mallol fou editat per l'Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2008, pp. 200-201.

na d'Aragó amb tota una sèrie de repartiments als seus fills. I és que encara el rei Conqueridor tenia al seu cap la tradició del dret successori navarresoaragonès pel qual el monarca podia transmetre al seu primogènit els estats patrimonials, és a dir els rebuts per ell en herència, i donar com volgués aquells altres que va conquerir. María Luz Rodrigo qualifica aquesta visió d'obsoleta, com també ho va fer González Antón, que més tard assenyalaré, mentre que Antoni Furió ja veu en això un cert anacronisme (Furió 2007:112). La diferència entre els tres és que la mirada de conjunt de Furió és més objectiva que els aragonesismes d'altres historiadors.

Si en el títol d'aquest treball es parla de món aragonès es fa amb la idea clara que no només es pensa en la noblesa aragonesa sinó que succeïren també alguns fets en la catalana que va tenir uns anys —l'eix central d'aquests va ser Jaume I— de conspiració feudal (Sabaté 2005: 483-527) enfront de l'inici incipient del romanisme monàrquic que ja començava a veure's a l'època i que el rei Conqueridor inicià reformes forals de les seves legislacions territorials (Belenguer 2007: 181-194). Ara bé, en aquest món aragonès en un percentatge molt alt podem trobar-nos la seva historiografia, majoritàriament contrària a Jaume I. Podria esmentar bastantes obres i noms, però els deixo estar —seria molt llarg fer-ho—. Amb tot, crec que és al·lucinant que en el diari *Hoy Aragón* del 5 de gener de 2022 encara s'escrigui un article de Nacho Viñau amb el títol: «Jaime I el Conquistador: el rey que privó a Aragón de una salida al Mediterráneo y añadió Lérida a Cataluña». Aquestes qüestions no es podrien escriure en el segle XXI sense el coneixement de la historiografia aragonesa perquè per a Nacho Viñau la no sortida al Mediterrani per al regne d'Aragó fou el fet que València no passés als aragonesos. Com és possible que tot això es pugui dir sense que els historiadors vegin els esdeveniments des d'ara i no es traslladin al segle XIII? Qualsevol lector d'aquest diari donarà la culpa al rei, però també indirectament a catalans i valencians. Perquè els primers col·laboraren en la conquesta valenciana i aquell territori va convertir-se en el regne de València, amb institucions, Corts i lleis pròpies, independents d'Aragó i de Catalunya.

Però aquest tema el deixo estar perquè el present article vol centrar-se en les relacions d'Alfons X de Castella i Jaume el Conqueridor (Burns 1990: 27-47).

Hi ha algun treball sobre aquestes, però el més nou és aquest (González Jiménez 2011, I: 437-451). Ara bé, l'obra d'aquest autor es veu més des de la perspectiva d'Alfons X, com ell mateix ho assenyala, ja que té un llibre sobre el rei (González Jiménez 2011, I: 438, nota 2). Per això en aquest es poden destacar tota una sèrie de temes que d'alguna manera ja coneixien historiadors catalans i, per descomptat, aragonesos, sobre el vincle gendre-sogre que unia Alfons X i Jaume I, perquè la seva filla Violant d'Aragó es casà amb Alfons. També es treu el conflicte de Xàtiva, que Alfons la vol per a ell com a dot de la dona, saltant-se el tractat de Cazorla del segle anterior, però arribant al d'Almirra de 1244 que tenia la frontera amb Biar. Manuel González es fixa molt en els debats o aproximacions dels dos monarques. Així narra com una aliança anglocastellana de 1254 per la reclamació de la Gascunya fou mal vista pels navarresos i també per Jaume I. Així, sembla que en alguna ocasió la revolta musulmana d'Al-Azraq a València en certs moments va tenir gestos favorables d'Alfons X.

Contràriament, Jaume I s'alià amb l'infant Enric, germà d'Alfons X, que pensava casar-se amb Constança, filla de Jaume I. Així, la qüestió de l'imperi pel qual tant batallà Alfons X no acabava d'agradar a Jaume I, ja que li recordava els temps d'Alfons VII, anomenat l'Emperador, que significà aleshores la preponderància de Castella. Per la mateixa raó, Alfons X no va veure amb bons ulls el matrimoni del futur Pere el Gran, el primogènit hereu de Jaume I, amb Constança, la filla de Manfred, representant dels interessos dels Staufen imperials i regent dels seus territoris italians. Alfons X amb això s'adonà del perill que tenia el seu somni imperial i arribà, fins i tot, a enviar a Jaume I Alfonso Téllez per parar aquella boda, però no ho va aconseguir. És més, lliurà una carta al rei Conqueridor amb greus acusacions que havia rebut perquè «ningún omne del mundo tan grande tuerto nunca recibió como nos recibimos de vos» (González Jiménez 2011, I: 445).

Moltes altres idees tracta González Jiménez, que lògicament coneix la rebel·lió mudèjar de Múrcia. Tanmateix, tot i que era el problema més important en aquest món dual dels reis, el va tocar molt breument. És possible que sigui perquè és ben conegut, això sí amb diferents perspectives des de Torres Fontes fins a David Garrido, passant per altres historiadors i també pel *Llibre*

dels feits, que explica la problemàtica. Ara, el que no fa González Jiménez és veure la posició dels mateixos regnes de Jaume I i bé que sap que tant l'Aragó com Catalunya obstaculitzaren la intervenció de Jaume I i li plantejaren dificultats, més l'Aragó que no Catalunya. Ara es presentarà una síntesi molt breu de la revolta abans d'entrar en la problemàtica aragonesa davant del rei.

Per entendre la revolta de Múrcia com altres fets que van succeir a València, cal recordar, abans de tot, la batalla de Las Navas de Tolosa (1212), que trencà el domini almohade a Al-Àndalus i facilità en anys posteriors la presa de Còrdova en 1236 per Ferran III i la de València, de l'any 1238. Havent fracassat els intents d'una certa unitat musulmana andalusina, l'emir murcià va cercar un pacte amb el príncep Alfons, poc després rei de Castella. Fou el d'Alcaraz de 1243 pel qual l'emirat murcià reconeixia la jerarquia superior castellana i aquest regne es quedava la meitat de les rendes d'aquell territori. Ara bé, els musulmans murcians aconseguiren l'altra meitat i, alhora, la propietat directa en una línia vassallàtica, però no formaven part encara de la Corona de Castella. Hi hagué algunes ciutats que no volgueren aquest acord com Cartagena, Mula i Llorca, a més dels castells d'Alacant, Oriola, Aledo i Ricote, punts que van ser conquerits militarment pel rei Alfons. No obstant això, el pacte d'Alcaraz es va mantenir entre 1243 i 1257, quan Alfons X visità de nou Múrcia. En aquell any el rei es va adonar que si volia que aquest territori murcià s'integrés en la Corona castellana havia de facilitar l'entrada de colonitzadors castellans que obtinguessin terres pròpies i també donar més força al seu representant, Alfonso García de Vilamayor.

Però aquests actes provocaren reaccions en els mudèjars murcians que sentien que el seu vassallatge pacífic se n'anava en orris. L'emir perdia poder i el dirigent Al-Watiq revoltà el país en 1264, sense que Alfons X tingués suficient força per parar una rebel·lió que tenia momentàniament l'ajut musulmà granadí i, sobretot, l'arribada dels coneguts zenates, genets berbers que en xifres discutides de mil a tres mil homes es posicionaren en el país. Eren voluntaris de la fe i partidaris de la gihad, la guerra santa en ells, encara més radical que la croada cristiana. En conseqüència, havia arribat el moment decisiu perquè Alfons X i Jaume I s'entengueren d'una vegada.

El primer pas per aquesta retrobada el va fer Violant d'Aragó, la dona d'Alfons X i filla de Jaume I, que va escollir Bertran de Vilanova, home al seu servei, perquè anés a portar a Jaume I, que era a Sixena a prop d'Osca, una carta ben emotiva segons explica el rei en el seu *Llibre dels feits*:

[...] que nós sabíem bé com ella nos amava molt, així com a filla deu amar a pare bo e lleial, e que nos la havíem casada amb lo rei de Castella, qui és un dels pus alts hòmens e dels pus poderosos del món e que havia entre fills e filles bé vuit o nou ja d'ell; perquè ens pregava, per Déu e per nostra coneixença e per nostre calor, que nós no el lleixàssem desheretar e que hi donéssim consell d'ajudar-los, que altre consell ne altre refugi no havia ella sinó lo nostre [...] que ella no vis son marit e sos fills desheretar en sos dies.⁴

La resposta del rei a Bertran de Vilanova fou contundent i el va enviar de retorn a Castella donant-li la seguretat total que ell com a rei i pare ajudaria en tot la seva filla i reina, una reina que en el fons no va tenir tant de poder a Castella i des que es casà amb Alfons va veure Jaume I poques vegades (Sesma 2019: 137-138). Immediatament, el rei convocà el seu consell reial i allí ja va notar certes dissonàncies que trobaria més fortes en les Corts a catalans i sobretot a aragonesos. Perquè, com ja se sap, el rei Jaume tenia més raons que les sentimentals de la seva filla. En el text citat abans del *Llibre dels feits*, el rei parlava d'Alfons X com d'un dels més poderosos homes del món i ara, tornant a repetir la frase, deia que, si en la situació d'Alfons no se l'ajudava, podia ser que el rei castellà se'n sortís finalment del problema. Una qüestió que d'alguna manera, sense menysprear l'ajuda de Jaume I, apunta Torres Fontes quan descriu que el rei castellà, malgrat totes les revoltes que hi hagué a Andalusia i el conflicte amb Granada, mai va oblidar-se de Múrcia. Per això envià fins i tot una flota que recuperà Cartagena a la vegada que els castells, els pocs que hi havia en llocs alts prop de Múrcia, van ser més fortificats (Torres Fontes 1987:

4 *Llibre dels feits*. En les *Quatre grans cròniques* de Soldevila, § 379, p. 141; en la revisió de Jordi Bruguera i Teresa Ferrer, § 379, p. 404.

112). En el supòsit que Alfons X aconseguís finalment la victòria, no oblidaria mai que el seu sogre no l'havia ajudat i aquesta idea, només de pensament i no parlem de fets, preocupava molt Jaume I. Però la tercera raó era segurament la que més va valorar el rei Conqueridor, pensant que la revolta murciana, si no es frenava aviat, podia estendre's al regne de València. En el *Llibre dels feits* es diu amb molta claredat quan s'escriu: «la terça (que és pus fort de tots, e és seny natural), que si el rei de Castella havia perdut sa terra, mal estaríem nos ça, en aquesta terra nostra; per què val més que n'hajam sobre la sua defenent, que si n'haviem sobre la nostra».⁵

Aquestes raons, no obstant això, no van ser tan acceptades pels súbdits de Jaume I. En l'esmentat consell reial més d'un membre preguntà al rei què li demanaria a Alfons X a canvi. Jaume I, que va veure les oposicions, tirà cap endavant convocant les Corts de Barcelona, en primer lloc, i les de Saragossa, més tard. En les de la ciutat comtal amb certes reticències, ja que els seus representants demanaren al rei que resolgués els greuges que podien presentar-li. Però al final li van donar l'impost del bovatge i, sens dubte, el suport militar que la Corona necessités. Dissortadament, els aragonesos van ser una altra cosa. Començaren per preguntar-li què era el bovatge votat a Catalunya. A més, ara li recordaven al rei totes les desavinences que Alfons X li havia fet: exigència de tenir Xàtiva o certa entesa amb Al-Azraq, entre d'altres. Però, sobretot, la noblesa aragonesa i més d'una ciutat va parlar bastant dels furs aragonesos, que sembla que no havien estat respectats, bàsicament en la conquesta de València. I no s'estaven referint a la uniformitat que en les Corts d'Osca de 1247 es buscà per part d'un pretès romanisme, poc triomfant aleshores malgrat l'actuació del seu fidel canonge Vidal de Canyellas. Va ser durant aquells anys en els quals Jaume I intentà les reformes forals de les seves legislacions territorials (Belenguer 2007: 181-193).

En realitat, els aragonesos havien vist que la possessió de València l'havien perduda des de la col·laboració dels catalans, més estimada pel rei. Era

5 *Llibre dels feits*, en *Les Quatre grans cròniques* de Soldevila, § 382, p. 142; en la revisió de Jordi Bruguera i Teresa Ferrer, § 382, p. 407.

aquest un món més mercantil, més obert al mar i al seu comerç que no l'interior més feudal de l'Aragó. Ja en els fets de València els aragonesos gairebé abandonaren el rei en el setge de Borriana, però l'orgull del sobirà pogué amb tot, i així «prendrem Borriana a pesar del diable o dels mals hòmens que ens consellen mal». ⁶ Un efecte semblant va succeir en el Puig (Belenguer 2007: 117), abans de la rendició de la capital en 1238 pels pactes personals del rei Conqueridor i el musulmà Zayyan. El *Llibre dels feits* ho diu sense cap mena de dubte quan el rei informa alguns dels seus nobles aragonesos de la caiguda de València, ja que aquests «perderen les colors així com si hom los hagués ferits endret del cor». ⁷

És molt curiós que en el mateix any (1247) del Codi d'Osca, en l'ordre de modernització del sistema jurídic aragonès que, agradés o no, va ser un clar punt de referència dels aragonesos, es redactés el corpus legal específic dels furs de València. Va crear-se, a més, una moneda diferent i diverses mesures per animar la vida econòmica del regne. Com diuen dos importants historiadors del dret hi havia «un afán claro y decidido de renovación jurídica, consistente en la creación de un reino propio y el establecimiento de un derecho asimismo propio» (Colom, G. i Garcia A., 1970: 48). Qüestions totes elles que no eren del gust dels aragonesos, malgrat que mantenien els seus furs més o menys locals allí on eren. Més endavant, mort l'infant Alfons en 1260, el primer primogènit del rei i fill del jovenet Jaume I i Elionor de Castella, alta aristòcrata de la família reial castellana, Jaume I feu un pas encara més decisiu, desaparegut el pretès líder dels aragonesos d'aquella època. En 1261 el rei declarà que els seus successors estaven obligats a jurar els furs valencians i a reunir una Cort general al començament dels seus regnats. Era una forma més d'arraconar les pretensions aragoneses d'influència sobre el regne valencià. Per això va haver-hi un «plante general» que significà a València la retirada a la localitat de Quart dels aragonesos Pedro Fernández de Azagra, Ximeno de Urrea, Artal de Luna

6 *Llibre dels feits*, en *Les quatre grans cròniques* de Soldevila § 169, p. 78. En la revisió de Jordi Bruguera i Teresa Ferrer, § 169 p. 255.

7 *Llibre dels feits*, en *Les quatre grans cròniques* de Soldevila, § 281, p. 113. En la revisió de Jordi Bruguera i Teresa Ferrer, § 281, p. 338.

i molts altres, «plante» que no va prosperar (Belenguer 1977: 148). En tot aquest escenari previ Jaume I podia esperar un sí dels aragonesos en la qüestió de Múrcia, quan aquests veien el seu fracàs a València?

La idea de Jaume I d'aconseguir el suport aragonès era en realitat impossible quan, a més, en 1260 ja s'havia constituït a Saragossa una Hermandad Nobiliaria (Canellas López 1978: 11) que pensava actuar en 1264, si calia, contra el rei. D'entrada, centrant-se en València, al monarca se li va dir que aquella «deve seer d'Aragón, et debe aver fuero d'Aragón, porque es conquista d'Aragón»,⁸ protestant també per la redacció del *Corpus de Fueros de Valencia*. És més, el rei no només trencava els furs d'Aragó, sinó que en el memorial nobiliari que li presentaren a Jaume I va haver-hi fins i tot una reacció historicista, com assenyala González Antón. Aquest recorda una afirmació que hi va trobar i que deia: «item decimos que los fueros comendados de los ricos homnes et de los aragoneses en Sant Johan de la Penya, que fueron saccados por fuerça del comte de Barchinona» (González Antón 1981: 593). Per a aquests aragonesos aquells eren els vertaders en un procés d'idealització de l'etapa anterior a la unió amb el comtat de Barcelona, essent un estranger català Ramon Berenguer IV qui els havia privat dels seus antics furs que devien ser retornats. De fet, eren uns furs —també anomenats com els de Sobrarb— realment desconeguts. En aquestes circumstàncies el discurs de Jaume I elogiant Catalunya era més que inútil, per molt que el rei, en comparació amb el món català que li havia donat suport, els qualifiqués als nobles aragonesos de «dura gent d'entendre raó».⁹

Així les coses i a prop d'enfrontar-se militarment els nobles i el rei, aquest hagué d'acceptar algunes peticions dels seus pretesos súbdits, si volia almenys una mínima col·laboració aragonesa. Una qüestió que es va resoldre en les Corts d'Eixea, convocades el 15 d'abril de 1265 i que David Garrido ha deta-

8 González Antón, L. (1981), «Jaime I y el alumbramiento de la conciencia nacional aragonesa»,. separata del llibre *Homenaje a Antonio Domínguez Ortiz*, Ministerio de Educación y Ciencia, Madrid, p. 592. Aquesta citació prové de l'Archivo de la Diputación de Zaragoza, leg. 745, núm. 3, f. 10.

9 *Llibre dels feits*, en *Les quatre grans cròniques* de Soldevila, § 392, p. 145 i en la revisió de Jordi Bruguera i Teresa Ferrer § 392, p. 413.

llat minuciosament. Són les peticions aragoneses per aconseguir concessions del monarca. Diu Garrido, resumint-ho una mica:

1. Els honors —o sigui les rendes de les viles i els dominis importants que el rei cedia als rics homes— estaran reservats per als naturals aragonesos.
2. Els rics homes, cavallers i infançons d'Aragó no pagarien els impostos d'herbatge i bovatge.
3. No es podria procedir judicialment contra els nobles aragonesos per via d'Inquisició.
4. El testimoni de dos cavallers podien provar la condició de noblesa a una altra persona i el rei no hi tenia res a fer si no era que es demostrés que aquells eren perjurs.
5. El justícia d'Aragó seria jutge dels plets civils i criminals entre el rei i els nobles.
6. Els infançons podrien adquirir béns immobles dels homes del rei i conservar, no obstant això, llur franquícia.
7. El rei no podria concedir terres ni honors a fills nascuts de la reina.
8. Els nobles, posseïdors de salines, mantindrien l'explotació segons els usos vigents fins a la data.
9. El ric home que atorgués la cavalleria a una persona indigna seria privat del seu honor i, en cas de no tenir-lo, quedaria incapacitat per posseir-lo en el futur.
10. El justícia d'Aragó seria nomenat entre els cavallers. També faria de mediador entre la noblesa i el rei, però normalment més al costat de la primera.

Com es pot veure, tot era a favor de la causa feudal aragonesa i se censurava, si calia, la conducta del rei. El sobirà, endemés, autoritzà els nobles aragonesos, que tenien possessions al regne de València, l'aplicació del fur d'Aragó als seus territoris valencians (Garrido 2006: 77-79). Per tots aquests motius, i molts més, els nobles aragonesos, per endavant de les pròpies ciutats, s'asse-

guraven amb els deu furs que van jurar amb el rei que gairebé serien a dintre del poder reial. Tant va ser-ho que algun historiador ha qualificat que la cessió d'Eixea en 1265 «puede considerarse como el primer hito de las libertades aragonesas» (Lalinde Abadía 1962: 7-36). L'opinió de Lalinde, òbviament, és més que discutible, perquè on és la majoria del poble d'Aragó? Segurament, la coneixença d'aquest treball de Lalinde i el fet que González Antón va estudiar les Unions aragoneses (González Antón 1975) li fa veure, malgrat que ell mateix diu que aquestes són ja una altra història, la vinculació dels resultats d'Eixea amb les revoltes aragoneses ja mort Jaume I. Per a González Antón fou «un monarca excesivamente glorificado como caudillo, especialmente por la historiografía catalanista del último siglo, pero cuyos abundantes errores personales y escasa talla como gobernante muy pocos discuten hoy» (González Antón 1981: 573). Aquesta frase, que fa pensar al lector en els anys de la Renaixença catalana, dona també una semblança excessivament *aragonesista* a González Antón. Ara bé, en honor a la veritat, s'ha de dir que González Antón no té cap mirament a l'hora d'atacar els nobles aragonesos com es mereixen, fet que el converteix en una excepció respecte a altres historiadors d'aquest país.

Ara, resolta tots els problemes que Jaume I havia tingut en les seves terres, cap a mitjan mes de novembre de 1265 i després de dues cavalcades de l'infant Pere, el rei Conqueridor entrà a Múrcia. Apoderar-se d'aquest territori no li va costar molt. Al cap i a la fi, el seu prestigi havia traspasat fronteres, com a home bo o, més aviat, com a dolent, i l'estratègia del monarca va funcionar. Ho va fer amb els seus cavallers i soldats, no més d'uns sis-cents, entre els quals els aragonesos foren una minoria malgrat que les Corts d'Eixea ja havien conclòs, perquè ja havien dit abans que ells no podien sortir del seu regne. Amb tots els seus reclutats, Jaume I va exhibir força i també persuasió. En poc temps es van rendir Villena, Petrer, Alacant, Elx, Crevillent, Oriola i, finalment, Múrcia. En febrer de 1266 tot estava ja acabat i començà una repoblació cristiana que tingué dues facetes: la de Jaume I, més assenyada, en què van anar milers de catalans, i la d'Alfons X, que en gran part no va fer cas de la primera (Torres Fontes 1962, II: 329-340). Crec que narrar aquestes qüestions és inapropiat perquè s'ha escrit molt sobre l'acció de Jaume I a Múrcia. La breu síntesi d'An-

toni Furió, ja citat, diu sobre això algunes coses importants, però bàsicament les obres, ja esmentades de Torres Fontes i de David Garrido són, sens dubte, les més interessants. Ara bé, el primer té més tendència cap a la part aragonesa i el segon és radicalment catalanista, amb més raó que el primer. Només cal veure la darrera pàgina de Garrido per adonar-se dels que ell anomena topònims d'origen català al camp de Cartagena (Garrido 2006: 135).

Que els models de repoblació a Múrcia de Jaume I i d'Alfons X foren diferents no va ser un problema en la relació entre sogre i gendre des de 1266. Cal no oblidar que Múrcia era d'Alfons X i que ell hi tenia la darrera paraula. Jaume I havia recuperat el territori murcià i Alfons X li quedà des d'aleshores summament agraït, fins al punt que els últims anys de Jaume I van ser ben cordials amb el seu gendre. En 1267 Jaume I va estar a Toledo, ja que allí Sanç, el fill del Conqueridor, prenia possessió de l'arquebisbat d'aquella ciutat i era considerat eclesiàsticament el primat d'Espanya. El rei va estar a Toledo fins al Nadal d'aquell any. Després, com que no va fer cas d'Alfons X, que li aconsellava que no ho intentés, va posar en marxa la croada fins a Sant Joan d'Acre al Pròxim Orient, que va fracassar (Marcos Hierro 2006).

Cap a finals de 1269 Jaume I viatjà a Burgos. La seva anada obeïa al matrimoni del primogènit d'Alfons X, Ferran, amb la princesa Blanca, filla de Lluís XI de França. El rei Conqueridor no n'era molt partidari, però era el seu net i va anar-hi. No ho era perquè França, sempre oposada a la Corona d'Aragó, representava amb la seva Illa de França una visió centralitzadora dels seus territoris que en part podia compartir Alfons X. Si atenem a la sèrie de testaments i herències, que va fer el Conqueridor al llarg del seu regnat, pot considerar-se que preferia la visió patrimonial. Per això quan Alfons X va armar cavaller el seu primogènit Ferran i va deixar que aquest armés tota la resta dels seus germans, Jaume I aconsellà al seu segon net, Sanç, que l'armés el seu pare, no el seu germà; tal qüestió es conta en el mateix *Llibre dels feits* quan diu:

Don Sanxo, ¿vós volets ésser cavaller de don Ferrando? E ell dix: avuelo, lo que vós en querees en quero jo. E nós dixem: doncs açò en queremos nós,

que vós que prendades cavalleria de vostre padre en no d'otro homne. E ell dix: Senyor, plaçme e fer lo he como vós queraes e como vós consellades.¹⁰

D'aquesta manera Sanç no dependria del primogènit i seria igual que ell. És a dir, si Ferran moria i tenia fills de poca edat, la corona podia passar a Sanç. Això va succeir anys després en el conflicte castellà dels infants de la Cerda, en què el net de Jaume I Sanç IV, el Brau, es va convertir en rei. En conseqüència, Jaume I avançant-se als temps, va interferir-se en els possibles problemes castellans.

Jaume I, aprofitant encara les relacions tan bones que mantenia amb el seu gendre, va aconsellar Alfons X que es fiés més del sector eclesiàstic i, per descomptat del món urbà, que no pas de la noblesa i els cavallers, raó també dita en la seva *Crònica dels fets*, ja que el rei Conqueridor va patir i molt amb el món nobiliari. Finalment, Jaume I i Alfons X van veure's a València i també a Alacant quan els dos reis pensaven aliar-se enfront dels benimerins en 1275 i de les revoltes islàmiques a Castella, prop de Granada, i més en el regne de València. En una paraula, Jaume I va morir en 1276 en ple aixecament dels mudèjars valencians. Però això ja és una altra història que encapçalà el fill de Jaume I: Pere el Gran.

Bibliografia

(Els títols assenyalats són els que apareixen en el text i cap més, ja que la bibliografia sobre Jaume I i aquest tema és molt abundant)

BELENGUER, E. (1977) «En torno a la sugestiva tesis de Juan Reglá: el dualismo en Valencia y sus desequilibrios» dins *Boletín de la Real Academia de la Historia*, tom CLXXIV, quadern I, pp. 141-170.

— (2007) *Jaume I i el seu regnat*, Lleida, Pagès Editors.

10 *Llibre dels feits*, en *Les quatre grans cròniques* de Ferran Soldevila, § 495, p. 380. La revisió de Jordi Bruguera i Teresa Ferrer discrepa aquí del text de Soldevila, ja que no esmenta la paraula *avuelo*, § 495, p. 482.

- BURNS, R. I. (1990) «Castillo de razón, castillo de fuerza: Los mundos de Alfonso el Sabio y Jaime el Conquistador», dins *Los mundos de Alfonso el Sabio y Jaime el Conquistador. Razón y fuerza en la Edad Media. Compilación de Robert I. Burns*, València, Edicions Alfons el Magnànim, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació.
- BUTIÑÁ JIMÉNEZ, J. (2003) *Jaime I. Libro de los hechos. Introducción, traducción y notas*, Madrid, Gredos.
- CANELLAS LÓPEZ, A. (1978) «Fuentes de Zurita. Las asambleas de Calatayud, Huesca y Ejea en 1265» dins *Cuadernos de Historia Jerónimo Zurita*, 31-32, pp. 7-42.
- COLOM, G.; GARCIA, A. (1970) *Furs de València*, Barcelona, Barcino, vol. I.
- FURIÓ, A. (2007) *El rey conqueridor, Jaume I: entre la història i la llegenda*, València, Bro-mera, Grans Obres.
- GARRIDO, J. D. (2006) *Jaume I i el regne de Múrcia*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor; 1997 1a edició i reimpressió en 2006.
- GIMÉNEZ SOLER, A. (1922) «La frontera catalano-aragonesa», *II Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, Osca, pp. 463-559.
- GONZÁLEZ ANTÓN, L. (1975) *Las Uniones aragonesas y las Cortes del Reino, 1283-1301*, Saragossa, CSIC, 2 vol.
- (1981) «Jaime I y el alumbramiento de la conciencia nacional Aragonesa», separata del libro *Homenaje a Antonio Domínguez Ortiz*, Madrid, Ministerio de Educación y Ciencia, pp. 573-594.
- GONZÁLEZ JIMÉNEZ, M. (2011) «Jaime el Conquistador y Alfonso X el Sabio: Una compleja relación de encuentros y desencuentros» dins *Jaume I. Commemoració del VIII Centenari del naixement de Jaume I*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, vol. I, pp. 437-451.
- LACARRA Y DE MIGUEL, J. M. (1977) «Un aspecto de la política exterior de Jaime el Conquistador: sus relaciones con Navarra», Madrid, *Instituto de España. Commemoración de la Fiesta Nacional del Libro Español*, pp. 17-34.
- LALINDE ABADÍA, J. A. (1962) «Las libertades aragonesas» dins *Cuadernos de Historia Jerónimo Zurita*, 25-26, pp. 7-36.
- MARCOS HIERRO, E. (2006) *La croada catalana. L'exèrcit de Jaume I a Terra Santa*, Barcelona, L'Esfera dels Llibres.
- RODRIGO ESTEVAN, M. L. (2009a) «Jaime I, Aragón y los aragoneses: reflexiones sobre un rey, un territorio y una sociedad», dins *La sociedad en Aragón y Cataluña en el reinado de Jaime I 1213-1276*, E. Sarasa (coord.) Saragossa, Institución Fernando el Católico, pp. 7-38.
- (2009b) «Los testamentos de Jaime I: repartos territoriales y turbulencias políticas», dins *CEHIMO*, quadern 35, Montsó, pp. 61-90.
- SABATÉ, F. (2005) «El poder soberano en la Cataluña bajomedieval: definición y ruptura» dins *Coups d'Etat à la fi du Moyen Âge? Aux fondements du pouvoir politique en Europe occidentale*, Collection de la Casa de Velázquez, 91, Madrid, pp. 483-527.

- SESMA MUÑOZ, J. A. (2019) «Los parientes aragoneses: la reina doña Violante y Jaime I el Conquistador», dins *Alcanate, Revista de Estudios Alfonsíes*, XI (2018-2019), Sevilla, Universidad de Sevilla, pp. 123-150.
- SOLDEVILA, F. (1983) *Llibre dels feits* dins *Les quatre grans cròniques*. Revisió del text, pròleg i notes, Barcelona, Selecta.
- (2008) *Llibre dels feits del rei En Jaume* dins *Les quatre grans cròniques*, revisió filològica de Jordi Bruguera, revisió històrica de M. Teresa Ferrer i Mallof, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- TORRES FONTES, J. (1962) «Jaime I y Alfonso X dos criterios de repoblación» dins *VII Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, Barcelona, vol. II, pp. 329-340.
- (1987) *La reconquista de Murcia en 1266 por Jaime I de Aragón*, Murcia, Academia Alfonso X el Sabio, [2a edició].
- ZURITA, J. (1976) *Anales de la Corona de Aragón*, edició d'A. Canellas López, Saragossa, Institución Fernando el Católico, CSIC, vol. I, llibre III, cap. X.